

Editörden

Hayal ve Gerçek Arasında AB, Hıristiyanlar ve Diyalog

Prof. Dr. Mustafa ERDEM

Dünyada, farklı ırk, kültür ve dinlere mensup altı milyardan fazla insan yaşamaktadır. Bu insanların bazıları aynı ülke sınırları içerisinde bu farklılıkları yaşama tecrübesine sahipken; bazıları bir bütün olmanın ayrıcalığını hissetmektedir. Ancak farklı kültür ve inançlara mensup, farklı ülke sınırları içerisinde yaşayanlar da çeşitli sosyal, kültürel, siyasal, askeri ve sportif vb. faaliyetler nedeniyle ikili ve çok boyutlu ilişkiler içerisinde bulunmaktadır.

İnsanların ve toplumların ikili ilişkilerinde dini inanışlar oldukça etkili olmakta, zaman zaman siyasal ve askeri ilişkilerin kaderini belirlemektedir. Bu nedenle dünyamızın barış ve huzur içerisinde yaşanabilir bir yer olmasında din ve kültürler arası ilişkilere, bunların organize bir faaliyet olarak belli bir program dahilinde yapılarak dünya barışına katkı sağlanmasında büyük yararlar beklenmektedir. Burada üzerinde durulması gereken husus; kültürler ve dinler arası ilişkilerin empoze, dayatma ve aldatma gibi karşılıklı güveni sarsacak tutum ve davranışlardan uzak, karşı tarafı etkileme şeklinde olmaması, tarafların biri birlerini oldukları gibi kabullenmeleridir.

Gelinen noktada çağımızın karşı karşıya kaldığı bir diğer gerçek ise, toplumların ekonomik, siyasal, sosyal ve askeri gruplaşmalar şeklinde yaşamak durumunda kalmasıdır. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Devleti, birlikte olmayı arzuladığı, ya da birlikte olmayı taahhüt ettiği bazı uluslar arası organizasyonlara katılmaktadır. Bunlardan birisi de yıllardır içerisine girmek için mücadele ettiği, her seferinde çeşitli bahane veya gerekçelerle dışarıda tutulduğu Avrupa Birliği'dir.

Avrupa Birliği, günümüzde Türkiye için hayati bir konum arz etmiştir. Buraya girmek için yıllarca planlar yapılmış, yasal, siyasal ve ekonomik düzenlemelerde bulunulmuş ve çeşitli fedakarlıklara katlanılmıştır. AB hakkında lehte/aleyhte, ilgili/ilgisiz, bilen/bilmeyen kişi ve kuruluşlar tarafından çok şeyler söylenmiştir. Şimdi ise şayet AB'ye almasalar bile, Türk toplumunun refah, mutluluk ve daha fazla demokratikleşmesi için, insan hakları adı

na bazı yasal düzenlemelere gidilmiş, hatta bunların ulusal bilinç ve direnç hesapları bile tam yapılamamıştır. Yapılan bu düzenlemelerin ulusal bütünlük için oluşturacağı olumlu/olumsuz sonuçlar gelecekte görülecektir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin AB'ye giriş sürecindeki en büyük engel tarihi misyonu, nüfus yoğunluğu ve Müslüman Türk kimliğidir. Fakat bütün bunlara rağmen Avrupalılar, her defasında Türkiye'nin ekonomik durumu, insan hakları, demokratikleşme gibi göreceli ve içi boş gerekçelerle Türkiye'yi AB eşliğinde tutmakta, bu vesile ile devamlı iç işlerine karışmakta, teftiş etmekte, baskılar uygulamakta, ama bir türlü içeriye girmesine izin vermemekte, bu eşikten uzaklaşmasına da razı olmamaktadır. Bu nedenle de Türkiye yıllarca AB umuduyla alternatif politikalar üretememektedir. Ürkek, korkak, ezik ve suçlu vaziyette geçirdiğimiz bu uzun süreçte, zaman zaman en yetkili, zaman zaman da ikinci, üçüncü sınıf bir komiser tarafından, mevcut değerlerimizle AB'ye giremeyeceğimiz yönündeki uyarılar, Türkiye'yi yöneten siyasiler veya Avrupalılığa gönül bağı bulunanlar tarafından, maksadını aşan, yanlış anlaşılan, yanlış tercümeden kaynaklanan bir beyan olarak yorumlanmakta, buraya girmek için her türlü taviz ve fedakarlığa hazır olduğumuz ısrarla vurgulanmaktadır.

Türkiye-AB ilişkilerinde en etkili engelin Müslüman Türk kimliği olduğu, iyi niyetli herkesin anladığı bir gerçek olarak ortaya çıkmıştır. Zira ekonomik problemler, insan hakları ve demokratikleşme gibi Türkiye için öne sürülen engellerin çoğuna sahip ve bu konuda Türkiye ile mukayese bile edilemeyecek bazı ülkeler, AB'ye alınmışlardır. İşlerin iyice ciddileştiği bir noktada Hıristiyan kültürünün temsilcisi ve siyasi kimlik sahibi kimseler, AB'nin bir Hıristiyan kulübü olduğunu ileri sürerek, Türkiye'nin Müslüman kimliğiyle buraya girmesini, içlerine sindiremeyeceklerini ifade etmişlerdir.

AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin, ekonomik ve siyasi boyuttan öte dini konumu bizi ilgilendirmektedir. Çünkü AB'yi oluşturan ülkelerin ortak paydası Hıristiyanlık olup, bunlar dini kurum ve din önderlerinden oldukça etkilenmektedirler. Bu güne kadar, arada sırada bazı çatlak sesler çıksa da, siyasilerin aksine, dini kurum ve liderlerden devamlı barış, kardeşlik ve diyalog sesleri yükselmiştir. Bu manzara "dinler arası diyalog" ya da daha geniş bir ifade ile "kültürler arası diyalog" faaliyetleri ile, büyük bir açılım kazanmış, huzur içinde birlikte yaşanabilir bir dünya profili ile, siyasilerin etkilemeyeceği varsayılmış, dünyaya barış ve huzurun geleceğine inanılmıştır. Hatta Hıristiyanlar tarafından ısrarla takip edilen bu programların birer aldatmaca olabileceği yönündeki uyarılara ve dünyanın hassas bölgelerinde Hıristiyanlar tarafından Müslümanlara uygulanan kıyım ve zulümlere rağmen, diyalogun muhatapları görmezden geldikleri bu olayları, dini değil siyasi cinayetler olarak nitelemiş, diyalog sürecine zarar vereceği ihtimaliyle gündemden uzaklaşturmaya özen göstermiştir.

Bütün bunlara karşılık bizzat diyalogun muhataplarının ortaya koydukları tavır, çıkış ve beyanlar oldukça düşündürücü olsa gerektir. Türkiye'nin AB eşliğinde yıllarca süren yorgun bekleyişinin tam bir umut kapısına dönüşeceğine inanılan 17 Aralık 2004 öncesinde hem Ortodoks hem de Katolik

Hıristiyan dünyasından yapılan açıklamalar akl-ı selim ve insaf sahiplerini düşündürecek kadar önemlidir.

9 Ağustos 2004 tarihli gazetelerde yer alan haberlere göre Fener Rum Ortodoks Patriği Bartholomeos, Reuters haber ajansına yazılı bir açıklama yapmıştır. Bartholomeos, Türkiye'yi Avrupalılar nezdinde töhmet altında bırakacak olan bu açıklamasında; "Tüm dini hizmetlerin yerine getirilmesi hususunda özgürlüklerinin olduğunu, ancak kendilerine ait kiliseleri, vakıfları ve okulları idare haklarının bulunmadığını, sonuç olarak bunların bir çoğunun devlet yönetimine girdiğini ve finansal açıdan istismar edildiğini" iddia etmiştir. Bartholomeos, Türkiye'de din özgürlüğü kavramının oldukça kısıtlı ve yüzeysel olduğunu ileri sürerek, AB'nin baskısının 1971'de kapatılan Heybeliada Ruhban Okulu'nun tekrar açılmasını sağlayacağına inandığını söylemiştir. O, "Hükümetimiz, Okulun kapatılmasını haklı göstermek için geçmişte kullanılan gerekçelerin doğru olmadığını ve Avrupa'nın din özgürlüğü perspektifine uymadığını anladı" diyerek mevcut yönetimin zaafalarını kullanmayı hedeflemiştir. Hatta biraz da akıl vererek "Türkiye'nin, kişi ve din özgürlüğü ihlallerinin sona ermesi halinde AB üyelik sürecinin hızlanacağını kavradığını" belirtmiştir. Bu beyanıyla Bartholomeos, kendi rızalarının olmaması halinde Türkiye'nin AB hayallerinin mümkün olmayacağını hissettirmek istemiştir. Ayrıca Patrik, 1974'teki bir mahkeme kararıyla Türkiye'deki gayr-i Müslimlerin 1930'dan sonra edindikleri mal varlıklarının ellerinden alındığını, bu durumun gelir kaynaklarının yok olmasına yol açtığını belirtmiştir. Hatta o, Batı Trakya'da Müslüman Türk soydaşlarımıza yapılanları görmezden gelerek, aşırı özgürlüğün verdiği davranış bozukluğuyla, "maddi ve idari bağımsızlığımız ve kendi kendimizi yönetebilme hakkımız yok. Bu unsurlar, Avrupa ülkeleri ve Avrupa adaletinde dini özgürlüklerin göstergesidir" şeklinde konuşmuştur.

Eskiden beri her fırsatta Türkiye Cumhuriyetine olan husumetini ifade etmekten çekinmeyen Fener Rum Patrikhanesi'nin günümüz temsilcisi Patrik Bartholomeos, ülkemizin sıkıştığı, zayıf düştüğü veya zaaflarının bulunduğu bir sırada Hıristiyan dünyasının etkili çevrelerini göreve çağırarak suretiyle bir kere daha üzerine düşen gerçek misyonu başarılı bir şekilde yapmıştır. O, Türkiye'nin AB karşısındaki ezikliğinden yararlanarak, Reuters ajansına yaptığı bu açıklama ile, AB'nin Türkiye'ye baskı yapmasını isteyecek kadar siyasi kimlikle bütünleşen dini bir istismara kalkmıştır. Türkiye'de yaşayan Rum azınlık her zaman bu devletin bütün nimetlerinden en üst düzeyde yararlanmasına rağmen, zaman zaman dış güçlerin tahrikleri, zaman zaman da kendi din adamlarının dini ve kişisel ihtirasları nedeniyle huzursuz olmuşlardır. Rumların dini merkezi Patrikhane çeşitli dönemlerde Atatürk'ün ifadesiyle "fitne ve fesat yuvası"na dönüşmüş, her dönemde farklı misyonlar icrada ısrarlı olmuştur. Hatta bu kin ve husumetinin bir ifadesi olarak "kin kapısı" şeklinde anılan Patrikhane kapısını yıllarca kapalı tutmuştur. Türkiye Cumhuriyeti yasalarına uymamak için 1971 yılında kendilerinin kapattıkları Heybeliada Ruhban Okulu'nu bir baskı ve şantaj aracı olarak kullanmış ve açmamakta direnmiş, dünya Hıristiyanlarının ilgi ve desteğini alabilmek için ekümenik havasına girmiştir.

Fener Rum Patrikhanesi'nin bu tür çıkışlarla elde ettiği dini ve siyasi kazanımları yakından gören Ermeni Patriği Mesrob Mutafyan da benzer isteklerde bulunmaya başlamıştır. Türkiye ve Müslümanlarla ilgili bir beyanat şimşekleri üzerine çekmiştir. Dinler arası diyalogun henüz kaynaşmamıza (!) vesile olduğu bir dönemde ve AB eşliğinden içeri alınacağımız günü sabırsızlıkla beklediğimiz şu günlerde bu açıklamaların art arda gelmesi çok dikkat çekici olmuştur.

Vatikan Hıristiyan dünyasında merkezi ağırlığa sahip dini bir devlettir. İşine geldiği zaman siyasi ve diplomatik kanalları kullanırken, işine geldiği zaman da dini kartını öne çıkarmakta ve bütün Hıristiyan dünyasını etkilemeye çalışmaktadır. Katolik mezhebi, kendi idari ve hiyerarşik yapısı gereği herkesin rast gele açıklamalarda bulunduğu sıradan bir cemaat değildir. Uzun yılların birikim ve tecrübesine, bütün insanlığı Hıristiyanlaştırarak kurtarama inanç ve idealine sahiptir. Dolayısıyla yapılan açıklamalar iç ve dış dengeler, dini ve siyasi çıkarlar hesap edilerek çok dikkatli ve titizlikle yapılmaktadır.

16 Ağustos 2004 tarihli gazeteler ABD'nin önde gelen gazetelerinden The New York Times'den aldıkları bir haberi Türk okurlarının dikkatine sunmuşlardır. Bu haber, "Vatikan Türkiye'nin AB üyeliğini engellemek istiyor" şeklinde açıklanan "Türkiye'ye Hayır Demek" başlıklı bir baş yazıdır. Bu haberi teyit eden açıklama gecikmemiş ve Vatikan'ın Papa'dan sonra en etkili isimlerinden, Dinler Arası Diyalog'un mimarlarından ve Dinsel Öğreteler Kurulu Başkanı Alman asıllı Kardinal Joseph Ratzinger'den gelmiştir. Kardinal Ratzinger Le Figaro gazetesinin dergisine yaptığı açıklamada Müslüman Türkiye'nin geleceğini Hıristiyan kökenli AB yerine, İslam ülkeleri örgütünde araması gerektiğini belirtmiştir. O, AB'nin Hıristiyan mirasını tartışmaya devam etmesi gerektiğini, Türkiye'nin ise Avrupa için her zaman tezat oluşturduğunu iddia etmiştir. Ratzinger, tarihi ve dini dogmatizmin tesiriyle, günümüzde Hıristiyan dünya ile gerçekleştirilmeye çalışılan dostane ilişkilere rağmen, Osmanlı İmparatorluğunun geçmişte Viyana kapılarına kadar dayandığını ve balkanlarda savaştığını, Hıristiyan müttefiklerine ve dindaşlarına hatırlatmış, iki kıtanın özdeşleştirilmesinin hata olacağını vurgulamıştır.

Kardinal Ratzinger Katolik dünyasındaki çok önemli konumuyla bu açıklamayı yapmıştır. Onun diplomatik bir gafi yada sürçü lisanı söz konusu olmamıştır. Bu konumda olan birilerinin de sürçü lisan edeceği de düşünülmemelidir. O, sahip olduğu konum, birikim ve tecrübe ile çevresine tarih, siyaset ve din dersleri vermek istemiştir. Türklerle aynı ortamı paylaşmak istemediğini gayet açık bir şekilde, hem de Vatikan'ın görüşü olarak her ne kadar bazıları bunu, onun kişisel görüşü gibi kabullense de açıklamıştır. Ratzinger bu açıklamayı yaparken Vatikan ve çevresini töhmet altından kalmaktan kurtarabilmek, gizli açık misyonerlik faaliyetlerine gelecek zararını önlemek için elbette şahsi düşünceleri gibi basına yansıtmıştır. Ancak herkes onun Vatikan'daki konumu ve kim adına açıklama yaptığını herhalde gayet iyi anlamış ve mesaj yerine ulaşmıştır.

Vatikan'ın hiçbir yoruma imkan bırakmayacak nitelikteki bu kesin, kararlı ve açık tavrına karşı Türkiye Katolik Piskoposlar Meclisi sözcüsü yani Katolik

Cemaat lideri George Marovitch zevahiri kurtarmaya yönelik klasik bir açıklama yapmıştır. Marovitch, Kardinal Ratzinger'in Türkiye hakkındaki açıklamalarının siyasi bir konuda kendi görüşleri olduğunu, Katolikler açısından herhangi bir bağlayıcılığının söz konusu olmadığını belirterek, bu görüşleri kendisinin de tasvip etmediğini ifade etmiştir. O, bazı safları ikna etmekte yararı olabileceği düşüncesiyle, siyasi bir manevra yaparak; "Papa 23. Jean, Papa seçilmeden önce 10 yıl boyunca Türkiye'de çalışmıştı ve Türkleri iyi tanıyordu. Günlüğünde "Türkleri Seviyorum" diye yazdığını herkes biliyor. O, Ratzinger'in aksine, Türkiye'nin en uygar ülkeler arasında yer almasına inanan biriydi" sözleriyle olayı kamufle etmeye çalışmıştır.

Marovitch bu açıklamaları ile büyüklerinin günahlarını hem itiraf etmiş hem de çıkartmaya çalışmıştır. Onun Vatikan'dan ayrı düşünmesi ve onlara rağmen farklı bir tutum sergilemesi eşyanın tabiatına aykırıdır. Zira şu anda kendisine bağlı olana ve yönetiminden sorumlu olduğu cemaat, Katolik misyonerlerin Ortodoksluktan ayırdığı Hıristiyanlardır. Bu nedenle hem kendisi hem de cemaati, hiyerarşi, dini inanış ve gönül ilişkileri bakımından Vatikan'a bağlı bulunmaktadır. Dolayısıyla Marovitch'in içinde bulunduğu şartlar gereği böyle bir açıklama yaptığı düşünülebilir. Doğrusu Marovitch İstanbul da değil de Roma'da yaşasaydı nasıl bir açıklama yapardı merak konusudur.

Sonuç olarak Türkiye AB'ye alınır veya alınmaz; önemli olan oraya girebilme umuduyla hangi milli ve manevi değerlerimizden nasıl taviz verdiğimiz meselesidir. Ayrıca AB'ye girmemiz halinde bu manevi değerlerden oluşan kimliğimizin nasıl korunacağı konusu belirsizliğini sürdürmektedir. Bir taraftan AB konusu belirsizliğini korurken, diğer taraftan dinler arası diyalog faaliyetlerinin ülkemiz, kültürümüz ve dinimiz açısından getireceği mahzurlar üzerine ciddi bir değerlendirme yapılmış değildir. Nasıl ki AB'ye giriş için "uyum yasaları" acele çıkartılmakta bunların gelecekte doğuracağı sonuçlar hesap edilmemekte ise, diyalog faaliyetleri ile de Vatikan'ın güdümünde belirli programlar tertip edilmekte, bütün bir Hıristiyanlık lehine pembe tablolar çizilmektedir. Buna rağmen başta ülkemiz olmak üzere dünyanın her tarafında misyonerlik faaliyetleri olanca hızıyla devam etmektedir.

Türk milleti vefakar, cefakar bir millettir. Ne pahasına olursa olsun sözünde durur ve verdiği sözün gereğini yapar. Ancak Diyalog ve AB'li muhataplarımızın bu konuda sicillerinin bu denli düzgün olduğunu söylemek oldukça zordur. Başta içimizdeki farklı unsurlar olmak üzere dışarıdaki mütteliklerimizin ihanetleri, tarihi kaynaklarda birer ibret vesikası olarak yer almaktadır. Hatta bugün bile, uluslar arası platformların tamamında bunların zararlarını görmekteyiz. Yunanistan, Kıbrıs, Batı Trakya, Ermeni soykırımı gibi konularda başımıza giydirilen çuvallar, PKK konusunda içine girmeye çalıştığımız AB mensubu ülkeler tarafından benzer şekilde uygulanmaktadır.

Bütün bu risk ve ihtimalleri göz ardı ederek ne pahasına olursa olsun mantığıyla girilecek AB ve yapılacak diyalog çalışmalarının gelecek nesiller için nasıl bir ipotek olduğu düşünülmelidir. Bazen kendimizden daha samimi, daha yakın dost ve güvenli komşu gibi görme kompleksimiz karşısında ilgililerce yapılan açıklamalar birer uyarı vazifesi görmelidir. Vatikan her fir-

satta AB'nin Hıristiyan mirasının temsilcisi olduğunu ilan ederken, mutlaka AB'ye girilmelidir mantığı ne kadar milli ve tabii bir refleksdir düşünülmeli, ya da bazı çevrelerin dayatması sonucu mu olduğu anlaşılmalıdır.

Katolik Hıristiyan dünyasının yetkilileri her fırsatta dinler arası diyalogun, misyonerliğin yeni ve çağdaş bir versiyonu olduğunu ilan edip dururken ve bu karşı kültürden toplumları yakından tanımak için bir fırsat olarak nitelerken, birilerinin hala zaman, şartlar ve içerik itibarıyla, başkaları tarafından belirlenen bir diyalogda ısrarcı olmasını anlamak mümkün değildir.

Türkiye'deki azınlıkların birer tebaayı sadıka iken misyonerlerin tahrikleri sonucu nasıl uluslar arası arenada başımızı ağrıtan birer problem ve büyük belalar haline geldiği ve bizi her fırsatta tehdit ve şikayetlerle sıkıştırdıkları ibretle görülmektedir. Buna rağmen onların muhtemel tahriklerine ilgisiz, duyarsız ve gafil olmak da izahı zor bir durum olsa gerektir.

Gerek AB bekdentileri gerekse diyalog çalışmalarıyla Türkiye'de Avrupa ve Hıristiyanlık yararına büyük propagandalar yapılmakta, toplum onlara özendirilmekte, oralara girebilmek, onlarla birlikte olmak bir ideal haline dönüştürülmektedir. Böylesine münbit bir ortamda hem Ortodoks Hıristiyanların, hem de Katolik Hıristiyanların önde gelen isimlerinden bu tür açıklamaların yapılması diyalog ruhunu (!) nasıl etkileyeceği merak konusudur. Muhtemeldir ki, hala onları onlardan daha iyi tanıdığını sanan çevrelerden, bu açık çıkışları farklı yorumlamak isteyenler olacaktır.

Ülkemizde misyoner faaliyetlerinin alenen ve fütursuzca yapıldığı, ülkenin çeşitli bölgelerini, yeni yasal düzenlemelerden yararlanan iyi niyetli olmayan yabancılar tarafından satın alındığı, Hıristiyan dünyasının en yetkili ağızlarından kin ve nefret ifadelerinin döküldüğü, bunların basın ve medya yoluyla gözleri görmeyenlerin kulaklarına sokulduğu bir sırada hala bir hikmet beklenilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti, tarihi, coğrafi, ekonomik konumu ve nüfus potansiyeli itibarıyla çok büyük bir ülkedir. Dış güçlerin bütün emeli, tarihi intikamı almak, bu güzel ve stratejik coğrafyayı ele geçirmek, ekonomiye dibe vurdurmak ve ülkeyi bölmek suretiyle nüfusu azaltmaktır. İlgilenen ve sorumluluk mevkiinde olanların bunları hesap edeceği ümit olunur.

Dinî Çoğulculuk mu, Dinde Çoğulculuk mu?

Recep KILIÇ*

ABSTRACT

In this paper, I would like to evaluate "religious pluralism" with special reference to the types of revelation in three steps. Firstly, I will explain religious pluralism, secondly I will give some information about the place and types of revelation in religion. Finally I will look at the issue from an Islamic point of view.

Keywords: Religious Diversity, Religious pluralism, Pluralism in Religion, Revelation

"Dinî çoğulculuk mu, dinde çoğulculuk mu?" başlığı altında, özellikle vahyin dindeki konumu açısından dinî çoğulculuğu değerlendirmek istiyorum. Bunun için üç aşamalı bir yol izleyeceğim: İlk önce dinî çoğulculuktan ne anladığımı kısaca ortaya koyacak, sonra vahyin dindeki konumu ve türleri hakkında bilgi verecek, en sonunda da İslam vahyi açısından konuyu kısaca değerlendirmeye çalışacağım.

Dinî çoğulculuk, "dinî çeşitlilik meselesi"nin alt başlığı durumundadır. Dinî çeşitlilik meselesini, konumuz açısından, kısaca şu şekilde formüle etmemiz mümkündür: Dinlerin çeşitliliği olgusu karşısında; a) tek bir din mi Hak'tır ve kurtuluşa erdiricidir? b) bu Hak din ile birlikte, başka dinler de Hak ve kurtarıcı kabul edilebilir mi? c) yoksa hakikat değeri açısından bütün dinler eşit midir? Bu seçeneklerden (a) şıkkını kabul eden yaklaşım *dışlayıcılık*, (b) şıkkını kabul eden yaklaşım *kapsayıcılık*, (c) şıkkını kabul eden yaklaşım ise *çoğulculuk* olarak isimlendirilmektedir.

Dinî çeşitlilik meselesinin tarihi, esasen dinler tarihi kadar eski olmakla beraber, günümüzde tartışılan hâliyle, Avrupa'da Hıristiyanlığın, Katoliklik ve Protestanlık diye, adeta iki farklı dinmiş gibi bölünmesine kadar geri götürülebilir. Daha önce aynı dinî değerlere inananlar arasında köklü bir ayrılık ortaya çıkınca, taraflardan birinin diğeri hakkında nasıl bir dinî yargıda bulunacağı meselesi, önemli bir problem olarak kendini göstermiş ve günümüze kadar da tartışılan bir konu olmayı sürdürmüştür. Ancak 20. asırda muhtelif sebeplerle değişik Batı ülkelerine Müslümanlar da dahil farklı din mensuplarının göçü, tartışmanın hem mahiyetini değiştirmiş, hem de sınırını genişletmiştir. Tartışmanın mâhiyeti değişmiştir, çünkü konu artık sadece

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi